

В.М.Андрєєв, А.С.Руденко *

РІД ДОРОШЕНКІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (XVII – ПОЧАТОК XX ст.)

Розглядається історія козацько-дворянського роду Дорошенків, роль його представників у громадсько-політичному та культурному житті України XVII – початку XX ст. На основі методології нової сімейної історії проаналізовано вплив родинних взаємин і традицій на суспільну та громадську діяльність членів роду Дорошенків. Аналізується еволюція культурно-ціннісних орієнтирів представників цієї знаної династії. Особливу увагу приділено маловідомим сторінкам історії роду.

Ключові слова: Дорошенки, нова сімейна історія, національна ідентичність, козацька старшина, дворянство.

Вітчизняна історична наука в останні десятиліття поступово інтегрується у світовий науковий простір. Сьогодні українські науковці у своїх дослідженнях доволі часто звертаються до методів і підходів, розроблених західною історіографією. Одним з таких методів є «нова сімейна історія» – напрям «нової історичної науки», або антропологічно орієнтованої соціальної історії, що виник у рамках школи «Анналів» та структурної антропології. Особливість українського історичного процесу полягає в існуванні тривалих періодів бездержавності, під час яких носіями національної ідентичності виступали не державні наукові та освітні інституції (школи, університети, громадські організації), а козацько-старшинські, інтелігентські родини, так звані «дворянські гнізда». Саме вони виконували роль системи, що збирає, продукує і транслює культурні цінності нації. Таким чином сімейна історія виступає одним із засобів дослідження суспільно-політичної і культурної історії України¹.

В українській історіографії вже проведено кілька досліджень, здійснених на засадах нової сімейної історії². Багатий матеріал для подібних студій дає історія української козацької державності XVII–XVIII ст., у процесі становлення якої з'явилася ціла низка видатних старшинсько-дворянських родів. За підрахунками В.Кривошеї, у цей час існувало 25 козацьких династій, які мали 10 і більше своїх представників на різних урядових посадах Гетьманщини³. Утім,

* Андрєєв Віталій Миколайович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету

Руденко Антон Сергійович – аспірант кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету

¹ Голубчик Г.Д. Рід Марковичів – Маркевичів у культурно-громадському житті України: «нова сімейна історія»: Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – С.3.

² Див., напр.: Голубчик Г.Д. Рід Марковичів – Маркевичів... – 27 с.; Барабаш Н.О. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть. – К., 2007. – 264 с.; Тригуб О. Сімейні зв'язки як фактор соціальної взаємодії роду Туманських у XVIII ст. // Український історичний збірник. – Вип.15. – К., 2012. – С.27–38 та ін.

³ Кривошея В. «Білі плями» історії козацької старшини Гетьманщини // Покликання: Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика. – К., 2009. – С.152–153.

за влучним висловом С.Білоконя, «існували й такі роди, чий кількісний внесок до української державності [...] міг бути менший, зате якісно, рівнем своїм вони явно переважали»⁴. Одним із них був рід Дорошенків.

Рання історія родини (XVII ст.) неодноразово розглядалась у наукових студіях, присвячених гетьманам Михайлові й Петрові Дорошенкам, а також генеалогії козацько-старшинських родів та історії Гетьманщини⁵. Водночас історія роду XVIII–XX ст. залишається недостатньо дослідженою. Здебільшого увага істориків концентрувалась на вивченні громадсько-політичної та наукової діяльності Дмитра Дорошенка⁶. Різноманітні аспекти його біографії висвітлювалися й на шпальтах «Українського історичного журналу»⁷. Однак у вітчизняній історіографії досі немає жодного цілісного нарису історії роду Дорошенків.

Засновником роду був гетьман реєстрового козацтва Михайло Дорошенко (помер 1628 р.). Точні дата та місце його народження невідомі. На думку Ю.Мицика, «тяжіння М.Дорошенка до Канева, де він тривалий час резидував (а тоді гетьмани воліли перебувати в тих місцях, звідки походили), прагнення полегшити становище даного міста дає певні підстави припускати, що саме Канів був його рідним містом»⁸. Через брак джерел соціальний статус М.Дорошенка достеменно з'ясувати важко. Ще В.Антонович звертав увагу на неписьменність гетьмана, що, на його думку, указувало на походження із середовища простих козаків. Утім, можлива й належність М.Дорошенка до шляхетського стану, про що, зокрема, свідчить родовий герб, уміщений у «Малоросійському гербовнику» В.Лукомським та В.Модзалевським⁹. Проте, на нашу думку, це не можна вважати переконливим доказом аристократичного походження реґіментаря. Укладачі гербовника не вказували, що герб належав саме М.Дорошенкові¹⁰. Крім того, в одній зі справ Департаменту герольдії міститься документ 1798 р., в якому нащадки гетьмана зазначають, що їхній герб відомий «здавна», без будь-яких посилань на конкретних представників

⁴ Білокінь С. Доля української національної аристократії // Генеза. – 1996. – №5. – С.138.

⁵ Див.: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя та політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – 704 с.; Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008. – 452 с.; Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К., 2009. – 432 с.; Мицик Ю. Михайло Дорошенко // Україна в минулому. – Вип.5. – К.; Л., 1994. – С.156–170; Модзалевский В. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908. – 519 с.; Смолий В., Степанков В. Петро Дорошенко: Політичний портрет. – К., 2011. – 632 с. та ін.

⁶ Андреев В.М. Д.І.Дорошенко як дослідник української історіографії: Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1998. – 190 с.; Бурім Д.В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.Дорошенка в еміграції (1919–1951): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 294 с.; Оглоблин О. Рід та земля Дмитра Дорошенка // Український літопис. – Ч.1. – Аугсбург, 1953. – С.67–76; Ульяновський В. Автори «Української культури»: Дмитро Дорошенко // Українська культура: Лекції за редакцією Д.Антоновича. – К., 1993. – С.527–553.

⁷ Андреев В.М. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини XX ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) // Український історичний журнал. – 2007. – №4. – С.102–122; Лупандін О.І. Громадсько-політична та державна діяльність Дмитра Дорошенка (до 125-річчя від дня народження) // Там само. – №3. – С.36–46; Його ж. Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1918 р. // Там само. – 1998. – №2. – С.115–127.

⁸ Мицик Ю. Михайло Дорошенко. – С.156.

⁹ Там само.

¹⁰ Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – Санкт-Петербург, 1914. – С.47.

роду чи певний хронологічний період¹¹. Привертає увагу й той факт, що син М.Дорошенка – Дорофій у 1650 р. пройшов процес nobilitації сеймом Речі Посполитої, а для законнонароджених дітей шляхтичів це було непотрібно¹². Тож найбільш вірогідною видається версія про походження засновника роду саме з рядового козацтва.

Перша згадка про М.Дорошенка належить до 1618 р., коли він разом із П.Сагайдачним на чолі козацького війська брав участь у московському поході короля Владислава IV. Згодом він проявив себе під час Хотинської битви 1622 р., за що був схарактеризований турецьким хроністом Наїмом, як «славний і хоробрий вождь»¹³. Після смерті П.Сагайдачного М.Дорошенко став однією з ключових фігур у процесі боротьби радикальної та поміркованої течій козацтва, які прагнули відстояти свої інтереси перед наступом влади на їхні вольності. Засновник відомого роду чотири рази обіймав гетьманську посаду: двічі впродовж 1623, на початку 1624 та в 1625–1628 рр.¹⁴ У 1628 р. М.Дорошенко втрутився в міжусобну боротьбу у Криму, підтримавши колишнього хана Мегмеда Гірея та його брата Шагіна в боротьбі за владу, і загинув у бою під Бахчисараєм¹⁵.

М.Дорошенко мав двох синів – Дорофія й Никона, від яких походять, відповідно, старша та молодша гілки роду¹⁶. Про долю молодшого гетьманча джерела мовчать, а от окремі факти з життя старшого встановити можна. Він разом із батьком брав участь у невдалій виправі на Крим 1628 р., однак йому пощастило вижити¹⁷. Наступна згадка про Дорофія міститься в матеріалах московського Розрядного приказу. В одному із повідомлень ідеться про напад на Путивль 14 травня 1633 р., який здійснили «запорожские черкасы и вольных людей гетманы Дорошенко да Тимошко Рандаренко»¹⁸. М.Грушевський мав сумніви щодо достовірності наведених відомостей через відсутність подібних свідчень в інших джерелах того часу¹⁹. Але є факти на підтвердження версії про гетьманство Д.Дорошенка. Так, в італійській брошурі, присвяченій Смоленській війні 1632–1634 рр., наводиться стислий компюти Війська Запорозького, датований травнем 1633 р., в якому згадується гетьман «Дороша» («Dorosha»). За припущенням Ю.Мицика, якому вдалося віднайти це джерело, у виданні йдеться саме про Дорофія. Подібної думки дотримується також польський історик М.Налемський, хоча він і плутає його з батьком – Михайлом Дорошенком²⁰.

¹¹ Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф.1343. – Оп.20. – Д.3110. – Л.1.

¹² Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С. 451.

¹³ Мицик Ю. Михайло Дорошенко. – С.157.

¹⁴ Там само. – С.158–159.

¹⁵ Там само. – С.162–163.

¹⁶ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С.451.

¹⁷ Мицик Ю. Михайло Дорошенко. – С.163.

¹⁸ Акты Московского государства, изданные Императорскою академией наук. – Т.І: Разрядный приказ: 1571–1634. – Санкт-Петербург, 1890. – С.503.

¹⁹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VIII. – К., 1995. – С.202.

²⁰ Мицик Ю.А., Пухальська Н.Я. Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні (1632–1634 рр.) // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – С.215, 217.

Відомості про життя Д.Дорошенка в наступні півтора десятиліття відсутні, однак відомо, що на початку Української національної революції він був полковником і виконував дипломатичні доручення Б.Хмельницького²¹. Д.Дорошенко одружився з дівчиною з роду Тарасенків. Її мирське ім'я невідоме, але після чернечого постригу жінка іменувалася Митродорою, а коли прийняла схиму – Марією. Після 1676 р. вона стала ігуменею жіночого Макошинського Покровського монастиря поблизу Сосниці²². У цьому шлюбі народилося п'ятеро синів і донька. Із шістьох дітей Д.Дорошенка відомі імена лише його синів – Григорій, Петро, Андрій, Степан та Федір²³.

Доба Української національної революції стала часом стрімкого зростання впливу Дорошенків у старшинському середовищі. Це сталося передусім завдяки трьом синам Дорофія Михайловича – Петрові, Григорієві та Андрієві. Уже під час підготовки до повстання впродовж 1647–1648 рр. двадцятирічний П.Дорошенко входив до вузького кола довірених осіб, які були посвячені у плани Б.Хмельницького. У той час юнак виконував обов'язки «старшого слуги». Цілком можливо, що таку посаду він отримав завдяки рекомендації батька – Д.Дорошенка²⁴. Саме Петро Дорофійович виявив неабиякі військові, організаційні й дипломатичні здібності та під час гетьманування Б.Хмельницького пройшов шлях від рядового козака до полковника²⁵. Досить стрімко у цей період просувався по службі старший брат майбутнього гетьмана – Г.Дорошенко, який уже у 1650 р. був наказним брацлавським полковником²⁶.

Не останню роль у швидкому кар'єрному просуванні представників роду відіграла вдала шлюбна політика. Використання родинних зв'язків із метою отримання посадових чи майнових привілеїв членів сім'ї було звичною практикою для козацької старшини. З іншого боку, гідні шлюбні партнери віддзеркалювали становище роду у середовищі української еліти²⁷. У такий спосіб активно поширювали свій вплив і Дорошенки. Упродовж другої половини XVII ст. нащадки М.Дорошенка породичалися з багатьма знаними старшинськими родами (Гамалії, Лизогуби, Лисиці, Тарасенки, Хмельницькі)²⁸. У подальшому, коли рід було витіснено з провідних позицій у старшинській ієрархії, нащадки гетьмана та його родичів укладали шлюби спочатку з представниками неурядової старшини, а згодом – із членами небагатих козацьких чи дворянських родин²⁹. Про значення цього чинника яскраво свідчить історія обрання П.Дорошенка на гетьманство під час Богуславської ради 18 серпня 1665 р. – тоді його привели до булави полки, очолювані своїми та родичами³⁰.

Період гетьманування П.Дорошенка (1665–1676 рр.) став часом найвищої могутності роду. Без перебільшення можна стверджувати, що сам гетьман і

²¹ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С.451.

²² Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – С.195.

²³ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Канівський полк. – К., 2006. – С.63–66.

²⁴ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: Політичний портрет. – С.54–55.

²⁵ Там само. – С.68.

²⁶ Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. – К., 2010. – С.331.

²⁷ Голубчик Г.Д. Рід Марковичів-Маркевичів... – С.70.

²⁸ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – С.195–196.

²⁹ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С.454–470.

³⁰ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – С.197.

його родина перебували в авангарді боротьби за збереження єдності та незалежності козацької України. Природно, що через значну роль кровної спорідненості в політичному протистоянні саме близькі родичі гетьмана найчастіше виступали в ролі довірених осіб під час вирішення найбільш важливих дипломатичних і військових питань. Проте така практика мала й свої вади, адже ув'язнення чи полон члена родини неминуче приводили сім'ю до залежного становища, давали опонентам зручний інструмент для досягнення власних цілей. Так, Г.Дорошенко перші три роки правління свого брата провів у московському полоні, куди потрапив ще 1660 р., і був звільнений у період активного пошуку царським урядом шляхів для налагодження дипломатичних контактів з українським гетьманом³¹. У подальшому Григорій Дорофійович як наказний гетьман, брацлавський (1668 р.) та білоцерківський (1674 р.) полковник за дорученням брата вів боротьбу проти інших претендентів на гетьманство (П.Суховієнка, М.Ханенка), яких йому вдалося розгромити наприкінці 1669 р. У 1671–1674 рр. він очолював опір польським і московським військам, доки не зазнав поразки від І.Самойловича та вдруге не потрапив у полон після битви під Лисянкою 2 березня 1674 р.³²

Андрій Дорофійович у середині 1660-х рр. також перебував у російському полоні, з якого був звільнений у вересні 1666 р. Після цього він виконував важливі дипломатичні доручення П.Дорошенка. У 1668 р., під час спроби об'єднати Гетьманщину, А.Дорошенка було призначено намісником гетьмана на Лівобережжі, а 1674 р. – наказним гетьманом³³.

Відсутність консолідованої позиції в тогочасному українському суспільстві, ненадійність союзників та виснаження Гетьманщини внаслідок тривалих війн із сусідніми державами призвели до поразки Української національної революції й змусили П.Дорошенка 29 вересня 1676 р. зректися гетьманства³⁴. Надалі він разом із родичами був змушений покинути Правобережну Україну. Під кінець жовтня 1676 р. колишній гетьман із родиною, у супроводі двоюрідних братів Василя та Григорія виїхав із Чигирина на Лівобережжя³⁵. Місцем постійного проживання П.Дорошенка та його родичів було обрано сотенне містечко Чернігівського полку Сосницю, неподалік від центру Лівобережної Гетьманщини – Батурина. І.Самойлович усіляко сприяв переселенцям. П.Дорошенко був пожалований «трьома селяцями» (також, за деякими даними, він отримав у володіння Сосницю, Мену, Березну). На утримання його матері було виділено чигиринські млини. Молодший брат (А.Дорошенко) став сосницьким сотником³⁶.

Спільне життя родини на новому місці тривало лише кілька місяців. Московський уряд із підозрою ставився до колишнього гетьмана й не вірив у те, що він відсторониться від політичної діяльності. На рубежі 1676–1677 рр. почався новий етап московсько-турецького протистояння на Правобережжі,

³¹ Там само. – С.331.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. – С.603–604.

³⁵ Там само. – С.606.

³⁶ Там само.

тож у Москві вирішили убезпечитися від можливої участі П.Дорошенка у цих подіях. І.Самойлович і його оточення також непокоїлися через імовірний заколот. У березні 1677 р. за указом царя П.Дорошенко був змушений покинути Батьківщину й виїхати до Москви³⁷. У цих умовах члени його сім'ї стали заручниками політичних інтересів московських та українських можновладців. Так, І.Самойлович, через страх помсти з боку сім'ї або прихильників П.Дорошенка, кілька місяців, незважаючи на пряму вказівку царського уряду, затримував виїзд до Москви його дружини Єфросинії та доньки Марії. Від утисків влади постраждав і брат Петра Дорофійовича – Г.Дорошенко, якого було заарештовано через конфлікт із І.Самойловичем у 1684 р.³⁸

Останні два десятиліття свого життя П.Дорошенко провів поза межами України. Перші три роки він проживав у Москві, згодом служив воеводою у Великому Устюгу та Хлинові. У 1684 р. йому було пожалуване село Ярополче Волоколамського повіту. Того ж року, після смерті дружини, Петро Дорофійович вступив у шлюб з Агафією Єропкіною, котра народила йому трьох синів – Олександра, Олексія, Петра. Тривалий час П.Дорошенко не мав змоги спілкуватися зі своїми родичами в Україні. Лише 1686 р., після багатьох років розлуки, до нього приїхала його старша донька Любов із чоловіком Юхимом Лизогубом і дітьми³⁹.

Помер колишній гетьман у 1698 р. Поховали його в Ярополчому. Прямі нащадки П.Дорошенка (від останнього шлюбу з А.Єропкіною) не надто шанували пам'ять про нього. Могила визначного українця довгий час перебувала у занедбаному стані, її грабували вандали⁴⁰. Доволі красномовно про це написав О.Пушкін, характеризуючи свою тещу, у листі до Н.Гончарової (як відомо, П.Дорошенко був її прапрапрапрадідом по лінії матері): «Вона живе [...] у своєму зруйнованому палаці й розводить городи над прахом твого прадідуся Дорошенка, до якого я ходив на уклін»⁴¹.

Заслання П.Дорошенка стало справжнім ударом для його родини, що залишилася без авторитету та підтримки колишнього гетьмана, його рід швидко зійшов із політичної арени Гетьманщини. Певне полегшення близьким і рідним П.Дорошенка в Україні принесло позбавлення влади І.Самойловича. Даних про те, що Дорошенки безпосередньо доклали зусиль до зміщення реґіментаря немає, однак до числа активних змовників входили їхні родичі – Гамалії (Андрій Дорошенко був одружений із дочкою паволоцького полковника Якова Гамалії)⁴².

Новий гетьман Іван Мазепа, як і більшість його оточення, був особисто зобов'язаний П.Дорошкові своїм кар'єрним злетом, тож не дивно, що він виявляв прихильність до роду свого колишнього патрона. Так, Андрій Дорофійович отримав від нього універсал на родові володіння, супроводжував його у складі старшинської делегації під час візиту до Москви (1689 р.),

³⁷ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. – С.608.

³⁸ Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. – С.331.

³⁹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко: Політичний портрет. – С.614–615.

⁴⁰ Там само. – С.615–616.

⁴¹ Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 т. – Т.10. – Москва, 1981. – С.342.

⁴² Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники. – К., 2004. – С.118.

знову обійняв уряд сосницького сотника (1689, 1691 рр.). Його сини – Іван та Василь – також одержали від нової влади земельні пожалування, стали сотниками у Сосниці й Волинці⁴³. Саме І.Мазепа 1696 р. пожалував Василеві Никоновичу Дорошенку, представникові молодшої гілки роду, пустинь біля Глухова, де той заснував хутір Дорошенків – у майбутньому важливий родинний осередок, в якому зростало й виховувалося декілька поколінь роду XVIII – початку XX ст.⁴⁴ Попри це, зайняти провідне місце серед старшини, яке вони мали за часів гетьманування П.Дорошенка, уже не вдалося.

Ступінь лояльності до І.Мазепи з боку Дорошенків демонструють події, пов'язані з переходом гетьмана на бік шведського короля в 1708 р. Сосницький сотник Іван Андрійович Дорошенко (син Андрія Дорофійовича) був у числі тих, хто спочатку підтримав регіментаря у його намірах. Однак участь І.Дорошенка в антимосковському виступі була, напевно, суто символічною, адже згодом його не ув'язнили, він не виїхав за кордон, як зробили чимало активних прихильників І.Мазепи. За рішенням І.Скоропадського у жовтні 1708 р. сосницький сотник лише втратив частину своїх володінь⁴⁵. Така ж доля спіткала його рідного брата Василя Андрійовича Дорошенка, якого позбавили успадкованої від батька слободи Луб'янка. Водночас він зберіг за собою уряд сосницького сотника⁴⁶. Отже, значних утисків із боку влади вони не зазнали. Так, І.Дорошенко вже в 1709 р. отримав від нового гетьмана універсал, яким підтверджувалося його право власності на успадковані від батька угіддя. В.Дорошенко продовжував бути сосницьким сотником за часів І.Скоропадського й лише 1723 р. за станом здоров'я відмовився від свого уряду⁴⁷.

Останнім із колись могутнього козацького роду, кому вдалося на початку XVIII ст. ввійти до кола генеральної старшини, став Гнат Якович Дорошенко. Він був досить близьким до І.Скоропадського, отримав від нього універсали на великі земельні володіння, кілька сіл, млини та греблі у Сосницькій сотні, неподалік маєтностей, які впродовж останньої чверті XVII ст. перебували у власності Петра Дорошенка, а після заслання – у його брата Андрія. Певний час Г.Дорошенко був ніжинським полковником (очевидно наказним), а за правління І.Скоропадського став генеральним осавулом⁴⁸.

Із 1720-х рр. Дорошенки остаточно втрачають свої позиції в ієрархії козацької старшини. Відсутність родинної протекції та впливових захисників серед генеральної старшини, які довгі роки були запорукою кар'єрного просування представників роду та їх матеріального збагачення, призвела до того, що нащадки українських гетьманів остаточно перейшли до розряду неурядової старшини.

Упродовж другої половини XVIII–XIX ст. Дорошенки практично не відзначались участю у громадському чи культурному житті України. Чи не

⁴³ Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. – С.331–332.

⁴⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914). – К., 2007. – С.37–40.

⁴⁵ Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – С.116–117.

⁴⁶ Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники. – С.118.

⁴⁷ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С.454.

⁴⁸ РГИА. – Ф.1343. – Оп.20. – Д.3114. – Л.3–4, 13.

єдиною помітною постаттю цього періоду став педагог і громадський діяч Ілля Петрович (1827–1881 рр.)⁴⁹. Він народився у сім'ї збіднілого поміщика, засідателя Остерського повітового суду Чернігівської губернії Петра Семеновича Дорошенка, який був нащадком одного із чотирьох Дорофієвих синів – Степана⁵⁰.

У 1850 р. І.Дорошенко закінчив Університет св. Володимира й викладав у Немирівській гімназії на Поділлі (1851–1859 рр.). Попри природничу освіту, він захоплювався збиранням фольклору, а також був добрим знавцем української мови. Напевно, ці інтереси зблизили його з відомим етнографом і громадським діячем Олександром Марковичем та його дружиною Марією (в майбутньому письменницею Марко Вовчок). Подружжя Марковичів, Ілля Петрович та інші вчителі гімназії восени 1857 р. організували аматорський театральний гурток і поставили спектакль за п'єсою І.Котляревського «Наталка-Полтавка». Упродовж 1857–1858 рр. вистава, що мала великий успіх, ставилася ще двічі⁵¹. Також І.Дорошенко відіграв вагомий роль у зборі етнографічного матеріалу, який було покладено в основу першої збірки молоді письменниці Марко Вовчок – «Народні оповідання»⁵². Після від'їзду Марковичів із Немирова період насиченого культурного життя міста поступово згас, а Ілля Петрович переїхав ближче до родини – у Чернігів. У наступні п'ятнадцять років І.Дорошенко працював учителем, став одним з організаторів і першим очільником жіночої гімназії в губернському центрі. У 1869–1874 рр. він був інспектором народних училищ Чернігівщини⁵³.

Також І.Дорошенко був не менше відомий завдяки своїй суспільній діяльності. На початку 1860-х рр. він став одним з учасників «Товариства кохаючих рідну мову», в якому разом з іншими визначними чернігівцями – байкарем Леонідом Глібовим, лікарем та письменником Степаном Носом, драматургом Миколою Вербицьким – організовував благодійні театральні вистави. Так, п'єса «Наталка-Полтавка», поставлена І.Дорошенком у лютому 1862 р., стала помітною подією в культурному житті міста. П.Чубинський, який був серед глядачів, залишив про неї схвальну рецензію, відзначивши високий художній рівень твору⁵⁴. Разом із Л.Глібовим, О.Лазаревським та кількома іншими представниками місцевої української громади Ілля Петрович збирав кошти та, імовірно, організовував закупівлю україномовних книжок для народних шкіл Полтавської й Чернігівської губерній⁵⁵.

Активна громадська позиція не могла не спричинити неприємності у відносинах із владою. Так, 1861 р. чернігівський педагог опинився під слідством у справі таємного гуртка студентів П.Зайчневського та П.Аргиропуло, яких

⁴⁹ Чулков Н.П. Русский провинциальный некрополь. – Москва, 1996. – С.111.

⁵⁰ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – С.460.

⁵¹ Дорошкевич О. Марко Вовчок: Біографічна розвідка // Твори Марка Вовчка. – Т.IV / За ред. О.Дорошкевича. – [К.], 1928. – С.66–67.

⁵² Там само. – С.60–61.

⁵³ Перетц Л. М.О.Вовчок і І.П.Дорошенко // Науковий збірник лєнінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – Вип.3. – К., 1931. – С.55.

⁵⁴ Павло [Чубинський]. Украинский спектакль в Чернигове 12 и 15 февраля // Основа. – 1862. – Березиль. – С.71–75.

⁵⁵ Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.Х. – Спр.17000. – Арк.15, 21.

обвинувачували в розповсюдженні забороненої літератури. Проте довести пряму участь І.Дорошенка в роботі організації не вдалося, його було виправдано⁵⁶. Удруге Ілля Петрович привернув увагу властей улітку 1863 р. у справі члена таємної організації «Земля і воля» І.Андрущенка – І.Дорошенка був звинувачений в отриманні від нього антиурядових відозв. Утім, і цього разу йому пощастило, адже провину довести не вдалося⁵⁷.

Попри порівняно недовге життя (54 роки) І.Дорошенко залишив помітний слід у культурному житті Чернігівщини середини XIX ст. Його знайомі й колеги незмінно згадували Іллю Петровича добрим словом. Так, П.Куліш в одному з листів до Парасковії Глібової (дружина Л.Глібова) ставив І.Дорошенка у приклад як людину, безкорисно віддану українству, зазначаючи, що це – «козак-душа, праведний козак!»⁵⁸.

Водночас І. Дорошенко був радше винятком на тлі інших членів роду. Так, представники старшої гілки Дорошенків виявилися мобільнішими, краще адаптувалися в нових суспільно-політичних реаліях, які склалися після ліквідації автономії України наприкінці XVIII ст. Значна їх частина проживала на території Росії й поступово асимілювалася. Показова у цьому контексті історія родини Олександра Опанасовича Дорошенка (1820–1881 рр.).

О.Дорошенко був прямим нащадком брата гетьмана, Андрія Дорофійовича, мав чин статського радника і служив чиновником департаменту поліції у Санкт-Петербурзі. За спогадами сучасників, дуже пишався своїм походженням «від малоросійських гетьманів», однак ані він, ані його численна родина свою долю з Україною вже не пов'язували. Один із синів Олександра Опанасовича – Микола (1857–1898 рр.), під час навчання в гімназії захопився російською поезією і навіть почав видавати рукописний журнал «Правдивое слово», основне наповнення якого становили написані ним самим вірші⁵⁹. Охранка швидко викрила юнака й намагалася притягти до відповідальності як організатора незаконного видання. Проте, не знайшовши в його творах нічого небезпечного, М.Дорошенка звільнили⁶⁰. На рубежі 1870–1880-х рр. він навчався в Петербурзькому будівельному училищі, друкував свої поезії у часописах «Слово» та «Живописное обозрение». Останні роки життя М.Дорошенко працював архітектором у Ростові-на-Дону⁶¹.

Життя його молодшого брата, Олександра Олександровича, склалося доволі трагічно. Причиною цього стали його відносини з батьком. О.Дорошенко навчався в Петербурзькій гімназії, але був з неї виключений через «заперечення релігії». Проте це не зупинило його. У березні 1879 р. колишній гімназист написав листа до імператора, в якому назвав його головним

⁵⁶ Алексеев В. Студенческий кружок Аргиропуло и Зайчневского и его деятельность // Голос минувшего. – 1922. – №1. – С.126, 132.

⁵⁷ Крутикова Н.Е. Письма М.А.Маркович (Марка Вовчка) (1859–1864) // Литературное наследство. – Т.73. – Ч.2: Из парижского архива И.С.Тургенева: Из неизданной переписки. – Москва, 1964. – С.263.

⁵⁸ ІР НБУВ. – Ф.338. – Спр.11/12. – Арк.5–6.

⁵⁹ РГИА. – Ф.1405. – Оп.72. – Д.7365. – Л.5–6.

⁶⁰ Там же. – Л.21–21 об.

⁶¹ Ольденборгер О.В. Поездка на Юг: Из воспоминаний (Н.А.Дорошенко) [Електронний ресурс]: http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m19/2/art.aspx?art_id=371

винуватцем тогочасних політичних протестів та усіх негараздів у державі. Батько, Олександр Опанасович, перехопив листа, передав його у III відділення з проханням «приборкати сина»⁶². У результаті юнака заарештували й після допиту відправили у Суми під гласний нагляд поліції. Але й на Батьківщині О.Дорошенко довго не затримався. У жовтні 1879 р., через намагання вести революційну агітацію серед учнівської молоді, його, за розпорядженням харківського губернатора, було вислано до Архангельської губернії. На шляху до місця заслання під час обшуку в нього виявили рукописи «антиурядового змісту», тож за наказом міністра внутрішніх справ його було відправлено до Східного Сибіру. Упродовж 1880–1883 рр. він перебував в якутському засланні⁶³. У липні 1883 р. О.Дорошенко за нез'ясованих обставин потонув в озері. Для Олександра Дорошенка та його брата Миколи, політичний протест і захоплення революційними ідеями багато у чому були спричинені конфліктом із батьком та бажанням молодих людей рішуче відмежуватися від усього, що було пов'язане з їх соціальним походженням і, насамперед, із родиною.

Історія молодшої гілки роду через різні обставини склалася по-іншому. Нащадки другого сина Михайла Дорошенка – Никона наприкінці XVII ст. також переїхали на Лівобережжя, осіли на Глухівщині, заснувавши село Дорошівку та хутір Дорошенків. Поступово вони розпорошили успадковані від предків володіння й вели тихе життя дрібних поміщиків⁶⁴. Напевно, це дозволило їм зберегти пам'ять про своїх предків та сімейні традиції. Отже, не дивно, що саме з середовища глухівських Дорошенків вийшло кілька відомих громадських діячів і науковців кінця XIX – початку XX ст.

Певним уособленням традиційного укладу життя, який склався в нащадків відомої старшинської родини, був Яків Степанович Дорошенко (1807–1893 рр.). Попри те, що Я.Дорошенко майже все життя провів на родовому хуторі, людиною він був освіченою, мав багатий архів і бібліотеку з великою кількістю українських видань. Його діти виховувались в атмосфері любові й поваги до історії рідного краю та славного минулого своєї родини. На почесному місці в будинку Я.Дорошенка висів портрет гетьмана І.Мазепи, якого шанували як фундатора родового хутора. Не дивно, що сини Якова Степановича, на відміну від представників багатьох попередніх поколінь роду, здобули добру освіту й кожен із них, відповідно до здібностей, проявив себе на державній службі чи у громадському житті⁶⁵.

Старший син Якова Степановича – Василь (1843–1918 рр.) на початку 1860-х рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету, але, імовірно, студій не завершив, адже відомо, що 1870 р. Василь Якович закінчив Ніжинський ліцей імені О.Безбородька⁶⁶. Від батька він у повній мірі

⁶² *Ольденборгер О.В.* Поездка на Юг: Из воспоминаний (Н.А.Дорошенко) [Електронний ресурс]: http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m19/2/art.aspx?art_id=371

⁶³ *Дейтели революционного движения в России: Библиографический словарь.* – Т.2. – Вып.1. – Москва, 1930. – С.370.

⁶⁴ *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. – С.452–453.

⁶⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – К., 2007. – С.37–38.

⁶⁶ *Дорошенко Д.* Пам'яті П.Я.Дорошенка // *Стара Україна.* – Кн.7/8. – К., 1920. – С.111; *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. – С.469.

перейняв захоплення «українством». У молоді роки В.Дорошенко був «типичним хлопоманом», носив народний одяг, розповсюджував серед селян на своєму хуторі та у сусідніх селах «книжечки-метелики», які видавав П.Куліш. Навесні 1861 р., коли похоронна процесія з тілом Т.Шевченка минала Глухів, Василь Якович виявив громадську активність й організував її врочисту зустріч. Крім того, він випробував свої сили на літературній ниві, написав історичний роман «На Україні» (1863 р.). Книга витримала два видання. Перше вийшло в містечку Осташкові Тверської губернії, де В.Дорошенко розпочинав свою службу судовим слідчим. Друге видання побачило світ у 1864 р. у Санкт-Петербурзі⁶⁷. Роман мав автобіографічний характер, письменник «змалював свою родину, батька, своїх родичів і свою околицю»⁶⁸. До написання твору Василя Яковича могло спонукати знайомство з молодим російським письменником Г.Успенським, який був його однокурсником по Московському університету. Можливо, цей досвід В.Дорошенко вважав для себе не зовсім вдалим, тому в подальшому він не виявляв інтересу до літературної діяльності й не любив згадувати про власне письменницьке минуле⁶⁹.

Більшу частину свого життя, за винятком періоду навчання та кількох років служби на Київщині, В.Дорошенко провів на Глухівщині. Василь Якович став відомою особою в рідному повіті завдяки тривалій (понад сорок років) службі на посаді судового слідчого Ніжинського окружного суду. Він досяг високого чину статського радника⁷⁰. Після одруження та появи дітей В.Дорошенко був зайнятий сімейними справами, тому у громадському житті краю активної участі не брав. Проте оселя Дорошенків у Глухові стала свого роду місцевим неформальним клубом. М.Василенко згадував: «В Глухові дім Дорошенків зробився певним центром, де зустрічалось глухівське постійне товариство. [...] У Дорошенків постійно можна було зустріти молодь, молодих лікарів, кандидатів на судові посади та ін.»⁷¹. Ці слова підтверджують нечисленні спогади про життя колишньої гетьманської столиці початку XX ст. Так, відомий український графік Г.Нарбут уважав родину Дорошенків винятком «на сірому фоні життя повітового міста»⁷². Мемуарист, свідок більшовицького погрому Глухова на початку 1918 р. І.Рогатинський, перераховуючи визначні пам'ятки міста, зазначав, що «з інших будівель має історично-національне значіння Дорошенків дім»⁷³. Доля Василя Яковича склалася трагічно. 1 січня 1918 р. він загинув у власному будинку у Глухові під час погрому⁷⁴.

Григорій Дорошенко (1846–1910 рр.) проявив себе як талановитий учений та успішний землевласник. Про дитинство і юність майбутнього науковця маємо дуже мало інформації. У тринадцятирічному віці Григорій вступив

⁶⁷ ІР НБУВ. – Картотека Плевако М.А. – Картки №1166, 1185.

⁶⁸ *Дорошенко Д.* Пам'яті П.Я.Дорошенка. – С.111.

⁶⁹ *Василенко М.П.* Вибрані твори: У 3 т. – Т.3: Спогади. Щоденники. Листи. – К., 2008. – С.264.

⁷⁰ *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. – С.469.

⁷¹ *Василенко М.П.* Вибрані твори. – Т.3. – С.263.

⁷² *Георгий Иванович Нарбут:* Автобиография // Искусство. – 1977. – №3. – С.67.

⁷³ *Білокінь С.І.* Глухівська трагедія: Із записок Іллі Рогатинського // *Сіверщина в історії України.* – Вип.2. – К.; Глухів, 2009. – С.161.

⁷⁴ *Василенко М.П.* Вибрані твори. – Т.3. – С.265.

до Петербурзького гірничого інституту⁷⁵. Це було неабияким досягненням, адже його зарахували до вищого військового навчального закладу закритого типу, який на той час щорічно випускав лише 20–30 спеціалістів. У 1866 р. Г.Дорошенко завершив навчання за першим розрядом (із відзнакою) з присвоєнням чину поручика⁷⁶. Після цього кілька років працював управителем та механіком на Луганському заводі⁷⁷. У 1871 р. він повернувся в Петербург, до гірничого інституту, де на основі здобутого в Луганську практичного досвіду захистив дисертацію, присвячену проблемам механіки промислових парових котлів, отримав звання ад'юнкта⁷⁸.

Свою діяльність молодий учений продовжив на кафедрі прикладної механіки, яку очолював відомий гірничий інженер, геолог та палеонтолог І.Романовський. Після від'їзду шефа в експедицію до Туркестану, Григорій Якович упродовж 1873–1879 рр. керував кафедрою⁷⁹. У 1875 р. він успішно захистив першу в Російській імперії дисертацію про механічні методи збагачення кам'яного вугілля, здобувши звання професора⁸⁰. У 1880 р. вийшла друком його головна праця – «Гірниче мистецтво», що являла собою узагальнюючу студію, присвячену основним розділам гірничої справи⁸¹. Залишається невідомим, чому Григорій Якович покинув роботу в інституті й несподівано завершив свою успішну наукову та викладацьку кар'єру. Можемо лише припустити, що це могло статися внаслідок повернення до інституту в 1879 р. колишнього керівника кафедри І.Романовського, який знову її очолив⁸². Проте наукові здобутки вченого ще довгі роки використовувалися при підготовці гірничих інженерів. Так, у 1893 р. було перевидано його курс лекцій⁸³.

Після завершення викладацької роботи Григорій Якович формально залишався на службі в Головному гірничому управлінні, але професійною діяльністю не займався. По приїзді з Петербурга Г.Дорошенко оселився на родовому хуторі та швидко перебудував батькове господарство на сучасний лад. Крім того, із 1880-х рр. близько тридцяти років він працював управителем маєтків одного з найбагатших землевласників Чернігівщини – М.Неплюєва⁸⁴. Наприкінці життя завдяки зв'язкам свого молодшого брата Петра очолив Глухівську земську управу (1909–1910 рр.), зробивши чимало корисного для рідного краю⁸⁵. Залишається невідомим, чому Г.Дорошенко, який у молодості зробив успішну

⁷⁵ Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга. – Ф.963. – Оп.1. – Д.8553. – Л.4.

⁷⁶ Список лиц, окончивших курс в горном институте с 1773 по 1923 г. // Горный журнал. – 1923. – №11. – С.747–763.

⁷⁷ Список горных инженеров по 1 января 1868 г. – Санкт-Петербург, 1868. – С.190.

⁷⁸ Дорошенко [Г.]. Сравнительные исследования над некоторыми системами заводских паровых котлов. – Санкт-Петербург, 1871. – 76 с.

⁷⁹ Глембоцкая Т.В. Возникновение и развитие гравитационных методов обогащения полезных ископаемых. – Москва, 1991. – С.33.

⁸⁰ Там же.

⁸¹ Горное искусство / Сост. Г.Дорошенко. – Санкт-Петербург, 1880. – 528 с.

⁸² Глембоцкая Т.В. Возникновение и развитие гравитационных методов обогащения... – С.33.

⁸³ Горное искусство: Руднич. доставка (откатка): Лекции проф. Дорошенко, переизданные в 1893 г. – [Санкт-Петербург], [1893]. – 178 с.

⁸⁴ Василенко М.П. Вибрані твори. – Т.3. – С.262.

⁸⁵ Адрес-календарь: Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1909 г. – Ч.П. – Санкт-Петербург, 1909. – С.379.

кар'єру як гірничий інженер та вчений, проміняв її на життя управителя мастку в українській провінції. Так чи інакше, тут він був схожий на своїх братів, більша частина життя яких також була пов'язана із Глухівщиною.

Іван Якович Дорошенко (1848–1914 рр.) у 1874 р. закінчив із відзнакою Харківський ветеринарний інститут і впродовж наступних трьох десятиліть працював ветеринаром у Вільні⁸⁶. Попри довгий період життя поза межами Батьківщини, під впливом своїх братів він також став «українофілом», любив рідну мову, театр, збирав українські книжки. Велика заслуга Івана Яковича полягала у формуванні життєвих поглядів та ціннісних орієнтирів його сина – у майбутньому визначного українського історика, політичного, громадського діяча Д.Дорошенка (1882–1951 рр.). Сам Дмитро Іванович писав про батька: «Своє романтичне захоплення Україною він прищепив і мені»⁸⁷.

Найбільш відомим із-поміж синів Я.Дорошенка став наймолодший – лікар, громадський діяч та історик-аматор Петро (1857–1919 рр.). Він навчався в Новгород-Сіверській гімназії, а згодом – на медичному факультеті Університету св. Володимира. Д.Дорошенко згадував про цей вибір дядька так: «Не знаю, чому саме він обрав цей фах, коли всі його симпатії та інтереси тягли в область історії, археології, історії мистецтва»⁸⁸. Імовірно, свою роль тут зіграв суто прагматичний мотив – престижність професії лікаря. У 1881 р., після завершення навчання, П.Дорошенка залишили ординатором в університетській клініці. Петро Якович, маючи змогу продовжити службу в Києві, у середині 1880-х рр. повернувся до рідного Глухова⁸⁹. Переїзд у провінційне містечко дозволив молодому медику одразу обійняти посади глухівського міського лікаря та завідувача місцевої земської лікарні. П.Дорошенко, із метою посісти високе місце у середовищі місцевого дворянства та інтелігенції, долучився до громадського життя Глухівщини. Із кінця 1890-х рр. його декілька разів поспіль обирали гласним глухівського повітового, а згодом і чернігівського губернського земського зібрання. Упродовж багаторічної активної громадської діяльності Петро Якович брав участь у вирішенні численних проблем рідного краю у сфері охорони здоров'я, освіти та будівництва. У 1903 р., з ініціативи та завдяки вдалій організаційній роботі П.Дорошенка, у Глухові з'явився власний краєзнавчий музей⁹⁰. Утім, було б помилкою пояснювати мотиви всіх цих добрих учинків лише проявом альтруїзму. Громадська робота давала можливість швидше просуватися по службі, здобути авторитет і необхідні зв'язки серед місцевого дворянства та інтелігенції. Один зі знайомих П.Дорошенка, чернігівський земський діяч М.Могилянський, писав у мемуарах, що той був «видним членом земського зібрання. [...] В епоху “адресів” неодмінно входив у всі комісії по їх створенню, допомагався редагування тексту у [...] вірнопідданому стилі, і неодмінно виступав доповідачем комісій, перетворюючи оголошення тексту в урочисте священнодійство»⁹¹.

⁸⁶ ІР НБУВ. – Ф.І. – Спр.11538. – Арк.2; *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – С.97–98, 189.

⁸⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – С.39.

⁸⁸ *Дорошенко Д.* Пам'яті П.Я.Дорошенка. – С.111.

⁸⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.327. – Арк.20.

⁹⁰ *Хаценко О.О.* Громадська діяльність П.Я.Дорошенка у м. Глухові // *Сіверщина в історії України*. – Вип.4. – К.; Глухів, 2011. – С.271–272.

⁹¹ Цит. за: *Журавльова Т.* Діячі Чернігівського земства поч. XX ст. (за спогадами М.М.Могилянського) // *Сіверянський літопис*. – 1999. – №4. – С.138.

Глухівський лікар зумів використати своє захоплення українськими старожитностями для підвищення власної популярності й авторитету сім'ї. Саме Петро Якович довів широкому загалу, що його рід – нащадок відомих українських гетьманів XVII ст. Михайла та Петра Дорошенків, адже до того часу навіть обізнані з історією місцевого дворянства М.Василенко й О.Лазаревський не вірили в такий зв'язок⁹². Досліджуючи історію роду, він, крім того, став законодавцем «моди» у середовищі глухівського дворянства на знання своїх родоводів⁹³. Слава про П.Дорошенка як шанувальника старовини швидко поширилася далеко за межі його рідного повіту. Так, 1895 р., під час організації історико-художньої виставки, приуроченої до візиту імператора Миколи II в Київ, генерал-губернатор О.Ігнатьєв звертався до Петра Яковича з проханням посприяти добору експонатів для цього заходу⁹⁴.

На відміну від своїх братів, які практично не цікавилися політикою, П.Дорошенко виявляв інтерес до суспільно-політичної діяльності. Революційні події 1905 р. і пов'язане з ними послаблення контролю влади над суспільними настроями викликали жваву дискусію щодо необхідності реформ у Росії. У цих умовах П.Дорошенко вперше зміг виявити свою громадянську позицію. 23 травня 1905 р. чернігівські земські збори під час розгляду питання про «вдосконалення державного благоустрою й народного добробуту» ухвалили резолюцію із пропозиціями щодо «корінних» реформ у Російській імперії. Це стосувалося запровадження громадянських прав і свобод; створення двопалатного парламенту з широкими повноваженнями, який мав обиратися на основі загального, прямого й таємного голосування; формування незалежного від адміністрації місцевого самоврядування на основі наявних земських установ тощо⁹⁵. Консервативна меншість гласних, серед яких був і П.Дорошенко, виступила проти таких радикальних пропозицій. Цей крок Петра Яковича, очевидно, зауважила місцева адміністрація й у подальшому він вплинув на висунення відомого громадського діяча до числа організаторів виборчої кампанії провладних кандидатів до III та IV Державних дум від Чернігівської губернії⁹⁶.

М.Могилянський, характеризуючи політичні погляди П.Дорошенка, писав: «По утворенню після революції 1905 р. політичних партій – октябризмом прикрив свою правизну»⁹⁷. Сам Петро Якович неодноразово висловлював власну байдужість до російського ліберального руху, який використовував лише як прикриття. Так, він відверто зізнався в одному з листів до свого приятеля Павла Скоропадського, «що октябристи (до яких я офіційно належу) – слабка партія [...] у правих більше темпераменту і навіть таланту»⁹⁸. Під час виборів до III Державної думи П.Дорошенко був головою передвиборчих зборів і керівником виборчої комісії по Чернігівській губернії. На користь

⁹² Див.: Василенко М.П. Вибрані твори. – Т.3. – С.261; Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: Полк Нежинский. – К., 1893. – С.503.

⁹³ Василенко М.П. Вибрані твори. – Т.3. – С.261.

⁹⁴ ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.326. – Арк.8 зв. – 9.

⁹⁵ Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания экстренной сессии 1905 г., состоявшейся 15–23 мая 1905 г. – Чернигов, 1905. – С.355–356.

⁹⁶ ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.327. – Арк.46 зв.

⁹⁷ Цит. за: Журавльова Т. Діячі Чернігівського земства... – С.138.

⁹⁸ ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.327. – Арк.60.

кандидатури Петра Яковича зіграла не лише його лояльність до влади, а також ораторські здібності, організаційний таланти, широкі зв'язки й авторитет серед впливових представників місцевої еліти. Проте політичні амбіції П.Дорошенка все ж мали свої межі, у листі до П.Скоропадського (жовтень 1907 р.) він зізнався: «Мені як обраному голові передвиборчих зборів [...] була пряма дорога в Думу, я все-таки відмовився від цього шляху. Надто залежне у мене становище»⁹⁹. Тоді зусиллями Петра Яковича до Думи було обрано Григорія Скоропадського, який, хоч і був нащадком відомого козацького роду, відзначався українофобськими поглядами¹⁰⁰.

У 1909 р. П.Дорошенко здобув шанс зробити самостійну політичну кар'єру. За активного сприяння П.Скоропадського він став одним з імовірних кандидатів на посаду члена Державної ради, але сімейні негаразди змусили його відмовитись від балотування¹⁰¹. Цікаво, що племінник Петра Яковича – Дмитро Дорошенко був активним учасником українського визвольного руху, членом Революційної української партії та перебував під таємним наглядом жандармів¹⁰². Проте політичні розбіжності не заважали взаєморозумінню двох близьких родичів. Зокрема, коли в 1910 р. Дмитро Іванович мав труднощі із затвердженням своєї кандидатури на посаду викладача Катеринославської комерційної школи через «неблагонадійність», залагодити його проблеми зміг саме рідний дядько. П.Дорошенко звернувся до свого давнього товариша, чернігівського губернатора М.Маклакова. У результаті кандидатуру Д.Дорошенка затвердили «заднім числом»¹⁰³.

Із початком революційних змін 1917 р. П.Дорошенко долучився до процесу національно-культурного відродження, став одним із засновників української гімназії у Чернігові. У липні 1918 р., під час реорганізації Ради Міністрів Української Держави, П.Скоропадський запропонував Петрові Яковичу очолити уряд, однак той відмовився, посилаючись на вік та слабе здоров'я¹⁰⁴. Але він не відсторонився від політичного життя. Зокрема, після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. наполегливо схилив свого племінника – Д.Дорошенка – до співпраці зі П.Скоропадським. Сам гетьман, хоч і не був високої думки про ділові риси Дмитра Івановича, урешті призначив його на посаду міністра закордонних справ¹⁰⁵. З огляду на великий вплив, який мав П.Дорошенко на керівника держави, можемо припустити, що це відбулося не без його участі.

15 липня 1918 р. П.Дорошенко погодився обійняти посаду очільника Головного управління у справах мистецтва та національної культури. Тут він послідовно розбудовував систему наукових і культурних установ, зокрема Державний драматичний театр, Національну бібліотеку, Центральний український архів,

⁹⁹ Там само. – Арк.55.

¹⁰⁰ Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.). – Дніпропетровськ, 2013. – С.158.

¹⁰¹ ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.328. – Арк.14 зв. – 16.

¹⁰² Там само. – Ф.365. – Оп.2. – Спр.56. – Арк.91.

¹⁰³ Андреев В.М. Д.І.Дорошенко: катеринославські грані біографії // Експедиція XXI [Електронний ресурс]: <http://www.exp21.com.ua/dneprocentrism/70-4.htm>

¹⁰⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007. – С.345–347.

¹⁰⁵ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – К., 1995. – С.169.

Українську академію наук тощо¹⁰⁶. Петрові Яковичу довелося вирішувати чимало проблем, найбільшими з-поміж яких був брак фінансування та забезпечення працівників численних культурно-освітніх закладів від мобілізації до армії. Одночасно П.Дорошенко брав участь у розробці нормативно-правової бази у сфері культури. Серед підтриманих ним рішень того періоду був, наприклад, законопроект «Про українські написи на кінематографічних фільмах УНР»¹⁰⁷.

Не важко здогадатися, що саме стало причиною такого зміщення акцентів у діяльності П.Дорошенка, якого нещодавно називали «майже чорносотенцем»¹⁰⁸. Навряд чи це відбулося внаслідок глибокого переосмислення життєвих цінностей. Радше Петро Якович добре відчував суспільні настрої й не бажав залишатися осторонь від тих змін, що відбувалися в Україні. Також ним могло керувати бажання допомогти близькому другові, П.Скоропадському, принаймні в тій сфері, в якій він мав практичний досвід.

Слід зазначити, що, своєю чергою, голова Української Держави довіряв П.Дорошенкові. Так, під час антигетьманського повстання в листопаді 1918 р. він був особистим представником П.Скоропадського в переговорах із командиром січових стрільців Є.Коновальцем. Останній приїхав до Києва для зустрічі з німецьким командуванням й отримав пропозицію провести перемовини з кимось із оточення гетьмана. Спілкування виявилось безрезультатним. Згодом П.Скоропадський написав: «[...] у них нічого не вийшло. Було великою помилкою, що я його (Є.Коновальця – *Авт.*) не прийняв»¹⁰⁹.

Після падіння гетьманату П.Дорошенко працював на своїй посаді ще два місяці. У лютому 1919 р. він узяв десятиденну відпустку і виїхав до Одеси на лікування, проте з невідомих причин назад не повернувся. 1 березня того ж року його було звільнено. У липні 1919 р., коли місто перебувало під контролем більшовиків, П.Дорошенка заарештували й невдовзі розстріляли¹¹⁰.

Освіченістю в роду Дорошенків відзначалися не лише чоловіки. Молодша донька Якова Степановича – Надія (1859–1918 рр.) закінчила Київський інститут шляхетних дівчат, одним з її вчителів був друг М.Драгоманова, відомий громадський діяч М.Ковалевський (1841–1897 рр.). Д.Дорошенко писав у своїх мемуарах: «Тьотя, здається, була закохана в свого вчителя, і коли його було заслано в Сибір, вона не хотіла виходити заміж і залишилась на все своє життя на хуторі. Вона зберегла пам'ятку про Ковалевського – подарований їй ним “Кобзар” Шевченка»¹¹¹. Пізніше, знаючи, що Дмитро Іванович належить до Револьюційної української партії, тітка матеріально підтримувала його політичну діяльність¹¹². Надія Яківна загинула 31 січня 1918 р. під час нападу грабіжників на хутір Дорошенків¹¹³.

Доля наступного покоління роду яскраво висвітлює вплив суспільно-політичних змін кінця XIX – початку XX ст. на культурно-ціннісний вибір

¹⁰⁶ Курас Г. Життя і смерть Петра Дорошенка // Київська старовина. – 1993. – №3. – С.52.

¹⁰⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3689. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.5.

¹⁰⁸ Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. – Т.2. – К., 2004. – С.127.

¹⁰⁹ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – С.320.

¹¹⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – С.501.

¹¹¹ Там само. – С.39.

¹¹² Там само. – С.40.

¹¹³ ІР НБУВ. – Ф.318. – Спр.313. – Арк.2.

тогочасної молоді. Так, життєвий шлях і переконання визначного українця Дмитра Дорошенка виразно контрастували з біографією та ідеологічними настановами його двоюрідного брата – Миколи Васильовича (1881–1926 рр.). Доволі показово ілюструє це епізод, описаний у спогадах Дмитра Івановича, про початок його навчання в Петербурзькому університеті: «Я зразу зустрівся [...] з моїм кузеном Миколою Дорошенком, який скінчив гімназію в Полтаві в одному році зі мною. Він був сином мого дядька Василя, автора роману “На Україні”, але хоч учився в Полтаві, не мав у собі нічого українського і був російським соціал-демократом большевиком [...]. Ми оселились в Петербурзі спільно в одному помешканні, і я немало витерпів від нього глузування з мого українства, так що в кінці я не витерпів і переїхав на окреме помешкання»¹¹⁴.

У 1902 р. М.Дорошенко був одним із засновників соціал-демократичної організації в Петербурзькому університеті. Після II з'їзду РСДРП (1903 р.) він став більшовиком. У 1904 р. долучився до створення Об'єднаної соціал-демократичної організації студентів Санкт-Петербурга, а наприкінці того ж року досяг вершини своєї політичної кар'єри – увійшов до керівного складу столичного партійного комітету більшовиків¹¹⁵. У квітні – травні 1905 р. М.Дорошенко працював у Женеві кореспондентом газети «Вперёд», де особисто познайомився з В.Леніним. Після повернення в Росію продовжив роботу в петербурзькій парторганізації¹¹⁶. Улітку 1905 р. внаслідок конфлікту з місцевими партійцями М.Дорошенко був відсторонений від роботи. Про рівень його авторитету свідчив той факт, що за Миколу Васильовича вступився сам В.Ленін, котрий надіслав до Петербурга листа, зазначивши: «Знаючи Костянтина Сергійовича (псевдонім М.Дорошенка – *Авт.*) спочатку як відмінного, одного із найцінніших кореспондентів, а згодом особисто познайомившись із ним у Женеві, я повинен висловитися взагалі на його користь як працівника»¹¹⁷. Після цього у вересні 1905 р. М.Дорошенка призначили відповідальним організатором петербурзького осередку РСДРП(б). 12 грудня того року його заарештували й засудили до півторарічного ув'язнення за підготовку у столиці імперії збройного повстання¹¹⁸. Про подальшу долю М.Дорошенка відомо доволі мало. Після звільнення він з якихось причин покинув політичну діяльність. У 1920-х рр. працював у Держплані УСРР. Наприкінці життя брав участь в упорядкуванні архіву столичного комітету більшовиків, на основі власних спогадів написав кілька статей з історії соціал-демократичного руху в Петербурзі¹¹⁹.

Події Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1920-х рр. мали трагічні наслідки для роду Дорошенків. Кілька членів родини

¹¹⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – С.50.

¹¹⁵ Бондаревская Т.П. Большевицкая организация университета в революции 1905–1907 гг. // Петербургский университет и революционное движение в России. – Ленинград, 1979. – С.68.

¹¹⁶ Дорошенко Н.В. В.И.Ленин и местные работники // Красная летопись. – 1927. – №3. – С.143–154.

¹¹⁷ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т.47. – Москва, 1964. – С.57.

¹¹⁸ Право: Ежедневная юридическая газета. – 1907. – №3. – С.220.

¹¹⁹ Дорошенко Н.В. В.И.Ленин и местные работники; *Его же*. Возникновение большевистской организации в Петербургском университете и первые годы её существования // Красная летопись. – 1931. – №2. – С.81–93; *Его же*. Социал-демократическая большевистская организация Петербургской стороны во второй половине 1905 г. // Там же. – 1928. – №3. – С.173–191; *Его же*. Роль социал-демократической организации в январских событиях 1905 г. // Там же. – 1925. – №3. – С.206–219.

загинули під час революційного хаосу, Д.Дорошенко був змушений емігрувати, а ті, хто залишилися, мали пристосовуватися до нової радянської дійсності. Так, доньку В.Дорошенка – Марію, яка стала ученим-ботаніком, неодноразово звільняли з роботи, вона зазнавала переслідувань із боку влади. Сини П.Дорошенка – Михайло та Сергій, також піддавалися гонінням, проте їм пощастило вижити й наприкінці життя повернутися в Україну. За спогадами С.Білокія, котрому вдалося зустрітись із ними, нащадки відомого козацького роду, хоч і були зросійщеними, проте зберегли пам'ять про своїх предків¹²⁰.

Отже, ствердження роду Дорошенків, як одного із найвпливовіших у середовищі козацької старшини XVII ст. відбулося завдяки його засновникові Михайлу. За часів гетьманування Петра його рід був одним із наймогутніших у середовищі української еліти. Поразка гетьмана в боротьбі за незалежність, а згодом і його заслання до Московії стали відправною точкою у втрачанні могутності роду. Певний час Дорошенки зберігали своє високе становище завдяки прихильності І.Мазепи та його оточення, однак з 1720-х рр. вони остаточно переходять у ранг неурядової старшини. Відсутність родинної протекції та впливових покровителів призвели до швидкої втрати Дорошенками своїх позицій у Гетьманщині. Упродовж XVIII–XIX ст. нащадки відомого гетьманського роду розпорошили володіння предків, поповнивши лави збіднілого дворянства. Переважна більшість Дорошенків змогла пристосуватися до нових реалій життя в Російській імперії й поступово асимілювалася. Лише частина представників молодшої гілки роду зберегла національну ідентичність. Саме з її середовища наприкінці XIX – на початку XX ст. вийшло декілька відомих громадських діячів і науковців. Події 1917–1920-х рр., прихід до влади більшовиків призвели до неминучого в таких умовах результату – рід Дорошенків як цілісний соціокультурний організм, в якому досвід, традиції та життєві цінності передаються з покоління в покоління, припинив своє існування...

¹²⁰ Білокінь С. Початок кар'єри: Студії над Г.Нарбутом [Електронний ресурс]: <http://www.s-bilokin.name/Bio/Memoirs/FirstSteps.html>

The article is devoted to the history of the famous cossack and noble family of Doroshenko. It is shown a role of its representatives in the social, political and cultural life of Ukraine (17–20 centuries). Based on the methodology of the new family history, the authors analyzed the influence of family relationships and traditions in social and community activities of the Doroshenko family members. The article also includes the analysis of the cultural evolution of values for many representatives of this cossack dynasty. Particular attention is paid to the previously little-known aspects of the history of the Doroshenko family.

Keywords: Doroshenko family, new family history, national identity, cossack officers, nobility.

